

Kolankowski, Zygmunt

Dymitr Mendelejew a Akademia Umiejętności w Krakowie

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 15/1, 109-117

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zygmunt Kolankowski

DYMITR MENDELEJEW A AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE

Na posiedzeniu Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności w Krakowie w dniu 29 maja 1891 r. jednogłośnie przyjęto uchwałę o wysunięciu kandydatury Dymitra Mendelejewa, wówczas byłego profesora chemii uniwersytetu petersburskiego, na członka czynnego zagranicznego¹. Akademia dążyła wtedy do rozbudowy kontaktów z zagranicą, upatrując w nich jedno ze swych podstawowych zadań². Ledwie rok przedtem na listę członków zagranicznych Akademii wpisano nowe, głośne w świecie nauki nazwiska: Ludwika Pasteura i Rudolfa Virchowa³. Zajęli oni miejsca obok Jana Schiaparelliego, słynnego astronoma włoskiego (odkrywcy „kanałów” na Marsie) oraz Williama Thomsona (lorda Kelvina), znakomitego fizyka angielskiego.

Sprawa wyboru Mendelejewa weszła pod obrady posiedzenia walnego w dniu 31 października 1891 r. W 6 punkcie porządku dziennego dokonano wyboru kilku członków krajowych i zagranicznych, w tym jednomyślnie Dymitra Mendelejewa⁴. 13 listopada 1891 r. wystosowano do arcyksięcia Karola Ludwika, „protektora” (czyli: najwyższego kuratora) Akademii, zgodnie z § 18 jej statutu, prośbę o zatwierdzenie wyboru członków zagranicznych⁵. Odpowiedź nadeszła dopiero 24 marca 1892 r.; Julian Dunajewski, wicekurator, powiadamiał prezesa Akademii Stanisława Tarnowskiego, że: „Najjaśniejszy Pan najwyższym postanowieniem z dnia 18 lutego 1892 roku raczył zatwierdzić wybór”⁶.

¹ Por.: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie (dalej APAN-Kr.), *Protokoły posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU*, sygn. PAU-W. III-2, s. 48. 29 V 1891 przewodniczył posiedzeniu E. Janczewski, sekretarzem J. Rostafiński, obecni byli J. Franke, F. M. Karliński, I. Kopernicki, S. Kreutz, J. Majer, B. Radziszewski.

² W liście Akademii do D. Mendelejewa z 25 III 1892 znalazły się m. in. charakterystyczne słowa: „Idea, która legła u podstaw jej [Akademii] założenia, w intencjach naszego Dostojnego Władcy [Auguste Souverain] było stworzenie w Jego krajach ogniska nauki polskiej, które by utrzymywało bezpośrednie kontakty z zagranicznym światem nauki. By zadośćuczynić temu zamiarowi, zdecydowaliśmy się ofiarować najwybitniejszemu uczonemu naszych czasów te kilka miejsc, jakie nasz statut pozwala przydzielić członkom zagranicznym”. APAN-Kr., *akta korespondencji Sekretariatu Generalnego AU*, sygn. PAU-I-32, nr 330.

³ Zob.: Z. Gajda, *Jak Pasteur i Virchow zostali członkami Akademii Umiejętności w Krakowie*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 4/1963, ss. 525—532.

⁴ Por.: APAN-Kr., *Protokoły posiedzeń walnych AU*, sygn. PAU-I-2, ss. 151—152.

⁵ Por.: tamże, *akta korespondencji Sekretariatu Generalnego AU*, sygn. PAU-I-30, nr 174.

⁶ Tamże, sygn. PAU-I-32, nr 326. Zatwierdzeniem objęty był równocześnie wybór Adolfa Pawińskiego, dyrektora Archiwum Głównego w Warszawie, na członka Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU.

Zaraz następnego dnia po otrzymaniu tej wiadomości wygotowano i wysłano do nowych członków dekrety, tj. uroczyste oficjalne pisma powiadamiające o wyborze i zatwierdzeniu. Równocześnie do Mendelejewa dłuższy list napisał po francusku Stanisław Smolka, sekretarz generalny Akademii⁷. Komunikując o wyborze i jego zatwierdzeniu oraz wyrażając z tego powodu radość, dołączał do listu dekret nominacyjny i prosił Mendelejewa o nadesłanie zwięzłej notatki biograficznej wraz z danymi bibliograficznymi. Podkreślał przy tym, że uzyskanie tych informacji z pierwszej ręki pozwoli na uniknięcie ewentualnych nieścisłości. W końcu prosił też o podanie dokładnego adresu w celu umożliwienia przesyłania nowemu członkowi wydawnictw Akademii.

W odpowiedzi z dnia 1 (13) maja 1892 r., Mendelejew przekazał żądane dane⁸. List znakomitego uczonego pisany jest po francusku, piśmem kaligraficznym, przez jakąś osobę (kobietę?) pochodzenia rosyjskiego, na co wskazuje mylenie liter „c” i „s” (np. dwukrotnie w nazwisku Woskriesiński). Styl listu jest ciężki, język dosyć poprawny. Mendelejew, który podpisał list, własnoręcznie wprowadził do tekstu poprawki. Przede wszystkim usunął przez wykreślenie literę „i” w swoim nazwisku, nadając mu formę „Mendeleeff” zamiast „Mendeleiff”, poprawił pisownię niektórych nazwisk, skorygował parę tytułów i danych, wreszcie dopisał na końcu adres odbiorcy oraz własny.

List uczonego stał się podstawą do ogłoszenia w „Roczniku Akademii Umiejętności w Krakowie” odpowiedniej notatki biobibliograficznej⁹. Zapewne wskutek niedopatrzeń, nie była ona jednak zbyt ścisła¹⁰.

Sposobność publikacji *facsimile* i dokonania polskiego przekładu listu Dymitra I. Mendelejewa nadarzyła szeroko upamiętniona w 1969 r.¹¹ setna rocznica jego wiekopomnego odkrycia prawa okresowości w chemii; w lakonicznej notatce autobiograficznej wielki uczoney dał wyraz temu odkryciu jedynie w pośredniej, skromnej formie wzmianki bibliograficznej.

Ryc. 1—4, zamieszczone na ss. 114—117, stanowią *facsimile* 4 kolejnych stron listu. Poniżej podaje się tłumaczenie listu.

Panie,

Otrzymując dekret i równocześnie Pański list, zawiadamiający o przyjęciu mnie na członka Krakowskiej Akademii Umiejętności, przede wszystkim proszę Pana o wyrażenie czcigodnym członkom Akademii mej głębokiej wdzięczności za zaszczyt, którym mnie obdarzyli i dla którego jestem skory znaleźć wytłumaczenie w dobrej woli, z jaką ludzie nauki wykorzystują każdą okazję do zbliżenia między ludźmi i narodami, ożywionymi podobnymi pragnieniami poszukiwania prawdy i zwalczania przesądów.

⁷ Był to list cytowany i wskazany w przypisie 2.

⁸ Dokument ten przechowuje: APAN-Kr., *akta korespondencji Sekretariatu Generalnego AU*, sygn. PAU-I-32, nr 337.

⁹ „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie”. Rok 1891/2. Kraków 1892, ss. 34 i nast.

¹⁰ Np. temat rozprawy habilitacyjnej z 1856 r. określono wręcz błędnie: O ciężarze gatunkowym (por. niżej właściwe brzmienie w polskim przekładzie listu Mendelejewa); dalej w tytule jednej z prac zmieniono „Doniec” na „Don”.

¹¹ Zob. np. w nrze 2/1969 „Kwartalnika” artykuł: S. Zamecki, *Klasyfikacja pierwiastków chemicznych a prawo okresowości Dymitra Mendelejewa*.

Zgodnie z życzeniem Pana nadesłania notatki biograficznej, podaję co następuje:

Dymitr Iwanowicz Mendelejew, urodzony w Tobolsku w 1834 r., syn szlachcica Jana Pawłowicza Mendelejewa, dyrektora gimnazjum, oraz Marii Dymitriewny Mendelejowej, która po zgonie męża, gdy jej ostatni syn ukończył naukę gimnazjalną, przybyła z nim do St. Petersburga, gdzie D. Mendelejew wstąpił do (nie istniejącego już) Wyższego Instytutu Pedagogicznego, mając za profesorów p.p. Ostrogradskiego, Lenza, Woskriesińskiego, Brandta, Kutorgę, Ruprechta, Szychowskiego, Sawicza i in.¹

W latach 1855—1856 D. Mendelejew był nauczycielem gimnazjów w Symferopolu i Odessie, po czym został docentem prywatnym przy katedrze chemii uniwersytetu w St. Petersburgu, a później zastąpił p. Woskriesińskiego, profesora chemii. Przez 5 lat D. Mendelejew wykładał chemię w Instytucie Technologicznym, jak również w różnych innych zakładach naukowych.

W roku 1890 przerwał wykłady na uniwersytecie, gdyż został powołany do ministerstw: finansów, wojska i marynarki, gdzie rozwija działalność do chwili obecnej².

^a Co się tyczy pierwszych prac naukowych D. Mendelejewa — prace pochodzące z okresu, gdy był jeszcze studentem (1854), dotyczą analizy niektórych minerałów Finlandii i izomorfizmu.

W roku 1856 ogłosił swą pracę (dysertację) *O objętościach właściwych*. W latach 1857—1861 zamieścił w Biuletynie Akademii w St. Petersburgu rozprawy: *Stosunki pomiędzy właściwościami fizycznymi a reakcjami chemicznymi*, *O kwasie oenantolowo-siarkowym*, a także *O granicach związków węgla*. W sprawozdaniach Akademii w Paryżu: o kapilarnym łączeniu się cieczy, w Rocznikach Liebiga: o rozszerzaniu cieczy w podwyższonej temperaturze itd.

Poczynając od roku 1861, D. Mendelejew ogłosił w języku rosyjskim następujące książki: w 1861 r. *Chemia organiczna*, w 1865 r. badania nad związkami alkoholu i wody, w 1869 r. *Podstawy chemii*, gdzie są wyjaśnione prawa periodyczności, dzieło istniejące w 5 wydaniach, w 1875 r. badania nad prężnością gazów, w 1876 r. o niwelacji barometrycznej, w 1877 r. o przemyśle naftowym w Ameryce i na Kaukazie, w 1880 r. o odporności cieczy, w 1886 r. o przemyśle naftowym w Baku, w 1887 r. badania nad gęstością roztworów wodnych, w 1888 r. o węgłu donieckim, w latach 1891—1892 o zagadnieniach taryf celnych.

Wszystkie te książki, jak i w najpoważniejszej części rozprawy są wydrukowane po rosyjsku, w najpoważniejszej części rozprawy są wydrukowane w dzienniku rosyjskiego Towarzystwa fizyczno-chemicznego i równocześnie w różnych zagranicznych czasopismach naukowych. Ostatnia (rozprawa o rozszerzaniu wody pod wpływem ciepła) ukazała się w „Philosophical Magazine” w 1892 r.³

Proszę Pana o przyjęcie wyrazów prawdziwego szacunku, z którym mam zaszczyt pozostać

D. Mendelejew

do Pana
Dra Stanisława Smolki
Sekretarza Akademii Umiejętności
w Krakowie

Adres p. Mendelejewa:
St. Petersburg, Linia Kadecka 9.
St. Petersburg 1/13 maja 1892 r.
Linia Kadecka nr 9 m. 4.

PRZYPISY

^a na oryginalne obcą ręką wpisano: Sąd

¹ M. W. Ostrogradski (1801—1861), profesor matematyki i geometrii; E. Ch. Lenz (1804—1865), profesor fizyki; A. A. Woskriesiński (1809—1880), profesor chemii; F. F. Brandt (1802—1879), zoolog; S. S. Kutorga (1805—1861), mineralog; F. J. Ruprecht (1814—1871), botanik; I. O. Szychowski (1805—1854), botanik i paleontolog; A. N. Sawicz (1810—1883), astronom. Wszyscy wymienieni byli w okresie studiów Mendelejewa profesorami Wyższego Instytutu Pedagogicznego, uniwersytetu w Petersburgu oraz Instytutu Technologicznego, w większości także członkami Akademii Nauk.

² W 1890 r. w czasie zajęć studenckich minister oświaty J. D. Dielianow odmówił w ostrej formie przyjęcia petycji studentów, przedłożonej mu przez Mendelejewa. W wyniku konfliktu Mendelejew opuścił uniwersytet, po czym zajął się pracą w Radzie Przemysłu i Handlu, w szeregu komisji związanych z ministerstwami finansów, wojska i marynarki. Od 1893 r. stanął na czele Głównej Izby Miar i Wag. Dymisja Mendelejewa z uniwersytetu wywołała falę objawów sympatii, będących równocześnie demonstracyjnym zajęciem stanowiska wobec zbiurokratyzowanego zarządu sprawami oświaty i nauki. Charakterystyczne, że właśnie w tym czasie wśród zagranicznych instytucji naukowych, które nadały członkostwo honorowe znakomitemu uczonemu, znalazła się też Akademia Umiejętności w Krakowie.

³ Według *Bibliografii prac D. I. Mendelejewa*, opracowanej przez E. D. Wołową i N. M. Grad w publikacji zbiorowej: D. I. Mendelejew, *Życie i trudy*. Moskwa 1957, są to w kolejności:

1. *Chemische Analyse des Orthits aus Finnland*. „Verhandlungen der Russisch-Kaiserlichen Mineralogischen Gesellschaft zu Petersburg”, 1854, ss. 234—239.
2. *Pyroxen aus Ruskiala in Finnland*. Tamże, 1855—1856, ss. 207—210.
3. *Izomorfizm w swiazi s drugimi odnoszeniami kristalliczeskoj formy k sostawu*. „Gornyj Żurnał”, 1855, seria 3, ss. 229—400; 405—467.
4. *Udielnyje objomy*. Cz. 1. „Gornyj Żurnał”, 1855, ss. 1—104; 169—338.
5. *Über den Zusammenhang einiger physikalischen Eigenschaften der Körper mit ihrer chemischen Reaction*. „Bulletin de la Classe Physico-mathématique de l'Académie des Sciences de St. Pétersbourg”, 1859, ss. 49—67.
6. *Über die oenanthol-schwefelige Säure*. Tamże, ss. 350—351.
7. *Essai d'une théorie sur les limites des combinaisons organiques*. „Mélanges Physiques et Chimiques, tirés du Bulletin de l'Académie des Sciences de St. Pétersbourg”, 1861, ss. 37—43.
8. *Über die Cohäsion einiger Flüssigkeiten und über die Rolle, welche die Molecularcohesion bei den chemischen Reactionen der Körper spielt*. „Zeitschrift für Chemie”, 1860, ss. 481—484.
9. *O rasszyrienii žydkostiej ot nagriewanija wysze tiempieratur kipienija*. „Gornyj Żurnał”, 1861, seria 2, ss. 141—152.
10. *Organiczeskaja chimija*. Sankt-Pietierburg (dalej: S-Ptb.) 1861.
11. *Rassużdienije „O sojedinenii spirta s wodoj”*. S-Ptb. 1865.
12. *Osnovy chimii*. Cz. 1—2. S-Ptb. 1868—1870. (2 wyd. 1872—1873; 3 wyd. 1877; 4 wyd. 1881; 5 wyd. 1889).
13. *Ob uprugosti gazow*. S-Ptb. 1875.
14. *O barometriczeskom niwelirowanii i primienienii dla niego wysotomiera*. „Inżeniernyj Żurnał”, 1876, ss. 94—171; 269—348.
15. *Nieftjanaja promyslennost' w Siewiero-Amierikanskom sztatie Piensilwanii i na Kawkazie*. S-Ptb. 1877.
16. *O soprotiulenii žydkostiej i wozduchopławanii*. S-Ptb. 1880.
17. *Bakinskoje nieftjanaje dieło w 1886 g*. S-Ptb. 1886.
18. *Issledowanije wodnych rastworow po udielnomu wiesu*. S-Ptb. 1887.
19. *Buduszczaja siła, pokojuszczajasja na bieriegach Donca*. „Siewiernyj Wiestnik”, 1888, nr 8, dz. 2, ss. 21—73; nr 9, dz. 2, ss. 1—35; nr 10, dz. 2, ss. 1—21; nr 11, dz. 2, ss. 1—16; nr 12, dz. 2, ss. 1—26.
20. *Toikowij tarif ili issledowanije o razwitii promyslennosti Rossii w swiazi s jejo obszczym tamożennym tarifom 1891 g*. S-Ptb. 1892.
21. *Izmienienije plotnosti wody pri nagriewanii*. „Żurnał Russkogo Fiziko-Chimiczeskogo Obszczestwa”, 1891, cz. fiz., ss. 183—219.

Toż w języku angielskim: *The Variation in the Density of Water with the Temperature*. „The London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science”, 1892, ss. 99—132.

Nieomal wszystkie te prace miały po kilka, a nawet kilkanaście wydań (jak *Podstawy chemii*), nieraz w kilku językach. W powyższym wykazie wymieniono wydania i wersje uznane przez autorów bibliografii za oryginalne.

ДМИТРИЙ МЕНДЕЛЕЕВ В КРАКОВСКОЙ АКАДЕМИИ ЗНАНИЙ

В связи со 100-летием периодической системы элементов автор напоминает, что ее создатель Д. И. Менделеев в 1891 году был избран иностранным членом Краковской академии знаний. В соответствии с обывавшей тогда процедурой, выбор Академии был утвержден в начале следующего года (1892) императором Австро-Венгерской монархии, о чем генеральный секретарь сообщил ученому. Автор публикует факсимиле (рис. 1—4, сс. 114—117) ответа ученого, в котором содержится биография и перечень главных его трудов. Заслуживает внимания то, что выбор Д. И. Менделеева в состав членов главного польского научного учреждения наступил непосредственно после того, как ученый был вынужден покинуть Петербургский университет вследствие конфликта с министром просвещения И. Д. Деляновым.

Приведенные в письме довольно неточно и без всяких объяснений работы Менделеева были идентифицированы на основании сопоставления их с биографией трудов ученого, опубликованной Е. Д. Воловой и И. М. Град в коллективной работе *Д. И. Менделеев — жизнь и труды*, Москва 1957.

DMITRI MENDELEYEV IN THE ACADEMY OF LEARNING IN CRACOW

In connection with the centenary of the periodic system of elements, the author recalls that its founder, Dmitri A. Mendelejev was chosen foreign member of the Academy of Learning in Cracow in 1891. According to the the standing procedure the choice of the Academy was confirmed at the beginning of the next year (1892) by the Austro-Hungarian Emperor; the Russian scientist was informed of this news by the general secretary of the Academy. The answer of the scientist is published in this article (figs. 1—4, pp. 114—117), it contains a biography and a list of his more important papers. The fact that D. Mendelejev was chosen member of the highest Polish scientific institution right after his famous conflict with the minister of education, J. D. Delianov is worth mentioning. After this conflict the scientist resigned from the chair at the St. Petersburg university.

The rather inexact list of papers mentioned in the letter containing no detailed information, has been identified in comparison with the bibliography of D. I. Mendelejev's works, published by E. D. Volova and I. M. Grad in the collective work *D. I. Mendelejev, Life and Works* (in Russian), Moscow 1957.

AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE

NR. 337

Praca. $\frac{22}{7}$ 1882

Monsieur,

En recevant le décret et en même temps votre lettre qui m'annonce mon admission comme membre de l'Académie des Sciences de Cracovie, je vous prie avant tout, Monsieur, de bien vouloir présenter aux très honorables membres de l'Académie ma profonde gratitude pour l'honneur qu'ils veulent m'accorder et dont je m'empresse d'expliquer ^{part} la bienveillance avec laquelle les hommes de sciences saisissent les occasions de l'approchement intime des hommes et des peuples inspirés par les sentiments pareils de la recherche de la vérité ainsi que les combats des préjugés.

D'après votre désir, Monsieur, de vous faire parvenir une notice biographique, je vous écris ce qui suit:

Dmitri Iwanowitsch Mendeleïeff né à Tobolsken

1834, fils du gentilhomme Jean Pavlovitch Mendeleïeff directeur des gymnases et de Marie Dmitrievna Mendeleïeva, laquelle après la mort de son époux et dès que son dernier fils eut terminé les cours du gymnase arriva avec lui à St. Pétersbourg où D. Mendeleïeff entra à l'Institut Supérieur de Pédagogie (n'existant plus) ayant pour professeurs M. M. Ostrogradski, Lenz, Wostkresenski, Brandt, Koutorga, Ruprecht, Chichooski, Savitch etc.

De 1855-1856 D. Mendeleïeff fut instituteur de gymnases, à Simphéropole et à Odessa, après quoi il fut privat-docent pour la chaire de Chimie à l'université de St. Pétersbourg et remplaça plus tard M. Wostkresenski professeur de Chimie. Pendant 5 ans D. Mendeleïeff donna les cours de Chimie à l'Institut Technologique ainsi que dans différents autres établissements.

L'année 1890, il cessa ses cours à l'université ayant été admis dans les ministères des finances, militaire et marine, où il étend son activité jusqu'à présent.

Ce qui concerne les premières œuvres scientifiques de D. Mendeleïeff, œuvres qui datent de l'époque où il fut encore étudiant, (1854) et concernant l'analyse de certains minéraux Finlandais et isomorphisme.

L'année 1856, il publia son œuvre (Dissertation)

Sur les volumes spécifiques. De 1857-1861 il a placé au Bulletin de l'Académie de St. Pétersbourg, les mémoires: "Relations entre propriété physique et réaction chimique", "Sur l'acide oenanthol sulfuré" ainsi que "sur les limites de combinaisons carboniques". Aux comptes rendus de l'Académie de Paris: "sur la cohésion capillaire des fluides, dans les Annales Liebig: sur la dilatation des liquides à température élevée etc.

En commençant de l'année 1861, D. Mendeleïeff a publié en langue Russe les livres suivants: ^{en 1861} Chimie organique, en 1865 recherches sur les combinaisons de l'alcool avec de l'eau, en 1869 "principes de la Chimie" où sont expliqués les lois périodiques, ouvrage subséquent 5 éditions, en 1875 recherches sur l'élasticité des gazes, en 1876 sur le nivellement barométrique, en 1877 sur l'industrie du pétrole en Amérique et au Caucase, en 1880 sur la résistance des liquides, en 1886 industrie de pétrole à Bakou, en 1887 recherches sur les densités des dissolutions aqueuses, en 1888 sur la houille de Donetz, de 1891-1892 sur les questions des tarifs de la douane.

Tous ces livres ainsi que les plus graves parties des Mémoires sont imprimés en Russe, les plus graves parties des Mémoires sont imprimées dans le journal de la Société physico-chimique russe et en même temps dans différents journaux scientifiques.

étrangers. Les ^{dernière} Mémoires sur la Dilatation thermique de l'eau parut dans le Philosophical Magazine de 1892.

Veuillez agréer, Monsieur, l'expression de ma considération distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être

D. Mendeleeff.

à Monsieur
 Dr Stanislaw de Smolka
 Secr. de l'Académie des Sciences
 de Cracovie.

Adresse de Mr Mendeleeff:
 4e Pourskany. Loge des Cadets 9.

S. Petersbourg ce 1er Mai 1892.

Loge des Cadets N.° 9. log. 4.

